

TERMÉSZET ÉS NÉPESSÉG A GAZDASÁG- BAN.¹⁾

Már a biblia írója oda teszi az emberi nem keletkezését, hol elég könnyű a megélhetés. A föld kétségtelenül számos ponton elő volt készítve az ember fogadtatására. Számos növény van, melyből az egyszerű ember fáradság nélkül minden szükségletét kielégítheti. Minden esetre azonban legalkalmasabb a kultúra első megindulására a meleg éghajlat, mert az élelmezésen kívül az embernek jóformán más szükséglete nincs, sem lakás, sem ruha nem kell. De a kultúra további fejlődése mégis csak ott következett be, hol a megélhetés nem volt oly könnyű és ennek következtében az ember kénytelen volt a szunnyadozó szellemi képességet életfentartására igénybe venni és gyakorolni. Azonban itt ismét ki vannak zárva oly területek, melyek a megélhetés elé oly nehézségeket gördítenek, hogy az embert lemondásra kényszerítik. A »dura necessitas« sem kedvez tehát a gazdasági élet fejlődésének. A tüzföld embere igen alacsony fokon áll, ép azért, mert nagyon mostoha irányában a természet. Ausztráliában, Afrikában is láthatni, hogy minél fukarabb a természet, annál kevesebbet tesz az ember magáért.²⁾ A pazar épügy, mint a fukar természet elnyomja az ember gazdálkodó szellemét. A mérsékelt éghajlat leginkább hat buzdítólag, a mennyiben itt munka nélkül nem élhetni, de munkával az élet minden élvezete megszereshető. Ezen tény megerősítését mutatja a történet azon jelenségben, hogy az erőteljes, hódító fajok mindig kevésbé termékeny területről jöttek. A legtöbb nép az általa hiressé tett országban bevándorló. A régi Egyiptomban a sivatag

¹⁾ Szerzőnek sajtó alatt lévő »Társadalmi gazdaságtan« című művéből.

²⁾ Ratzel (Völkerkunde I. 74. l.)

széléről, Ázsiában Assyriából, Perzsiából jöttek a hóditók, a honfoglaló magyarok is kevésbé gazdag területekről jöttek; Németország keleti részéből nyerte az erősebb fajokat stb. Ugyanezen tény jut a népvándorlásban is kifejezésre. A természet által rendkívül megáldott területek egyik veszedelme abban is rejlik, hogy ez mindig a kevésbé termékeny területek lakóinak támadásainak van kitéve, mint pl. hazánk története is mutatja, a tatárok és törökök betöréseiben.¹⁾

Ha pedig a gazdasági élet egyes mozzanatait vizsgáljuk, azt látjuk, hogy a természet a gazdasági jelenségek mind-egyikét befolyásolja. Befolyásolja a termelést, a mennyiben gazdag tárháza a leghasznosabb anyagoknak és erőknek. Angliai világállása nem csekély részben vas- és kőszénben való gazdagságára vezethető vissza, melylyel Hollandia nagy tőkét legyőzte. A természet továbbá befolyást gyakorol az emberi munkára is, melynek értéke különböző éghajlat alatt különböző. Viszont más körülmények között a természet megtagadja az emberi munkától a támogatást, a mennyiben minden irányban azt gátolja, nehezíti. A természet igen fontos szerepet visz a forgalom szempontjából. Egyes területeket utal a kereskedelemre, érintkezésre más népekkel, másokat zárkózottságban tart. Góczpontokat teremt a közlekedés számára, hol különböző gazdasági jellegű területek a szükségszerű kiegyenlítésre törekednek. Emitt értékes fát ad hajóépítésre, amott a jótéteményét megtagadja. A természet befolyásolja a népességi viszonyok alakulását is sokféle irányban. Minden emelkedés csökkenti a népszámot és nagy jelentőségű, hogy az összes földrészek között Európa átlagos magassága a legkisebb.²⁾

Hogy különösen földrajzi fekvés, a szárazföld és folyóvíz eloszlása, a levegő sűrűsége és viktartalma, a hőségi fokok, a síkság és hegység változása, a tenger szomszédsága, a föld termékenysége stb. a népek gazdasági állapotjaira nagy befolyással bírnak, már régen elismertetett. Nem szenvedhet kétséget, hogy ezen függési viszonyt már egy Thukydides, egy Strabo sejtették. Az újkorban különösen Buckle volt az, ki a történetet nagyobb részben természeti befolyásokra akarta visszavezetni. Leginkább történt azonban az Ritter és iskolája által, habár itt-ott túlozva, de egészben véve tudományos vizsgálá-

¹⁾ Lippert, Kulturgeschichte I. 167. 1. Lotze, Mikrokosmos III. 126. 1.

²⁾ Peschel, Völkerkunde 548. 1.

tok alapján. Ritter földisméjében mindenütt utal azon viszonyra, mely a földrajzi helyzet és a kulturélet, különösen a gazdasági alakzatok között létezik. Humboldtnak is köszönhetünk nem egy fontos értelmezést, újabban pedig Peschel és Kohl iparkodtak a kulturélet titkait felfedezni.¹⁾ Ezek tanulmányai-
ból kétségtelenül tűnik ki az, hogy a földrajzi tényezők a gazdasági életben nagy és döntő befolyással bírnak. Roscher egyik munkájában ezen anyaggal foglalkozván, kimutatja a nagy városok előfeltételeit földrajzi, valamint már régebben Laspeyres az ipar természeti álláspontját feszegette. Irányadóul következő elveket lehet megállapítani: Minden gazdasági telep olyan vidéket keres, mely következő három feltételnek megfelel: olyan anyagok léte, melyek alkalmasak a szükségletek kielégítésére, továbbá más emberekkel való közlekedésnek lehetősége és végre a biztosság. Lehet, hogy a művelődés haladásával, a munkaerő sokszorozásával, a tőke gyűjtésével a gazdasági telepedések függetlenebbek lesznek a nevezett tényezőktől. Sok város, mely most tökéletesen független ezen természeti tényezőktől, hajdanában azokban vert gyökeret. A természeti viszonyok befolyása legközvetlenebb a földművelésnél, a vadászatnál és a halászatnál. Utána következik a kereskedelem, mely főleg annyiban függ a természettől, a mennyiben jó közlekedési utakra van szüksége, tehát a legalsóbb stadiumokban síkságok, későbbben folyamok és tengerek. Legönállóbb a nagy ipar, a mennyiben ez még a természeti utakat is mesterséges utak és közlekedési eszközök által pótolja. De ezen korszakban is a természeti közlekedési utak nagy szerepet játszanak; a vasút is mindenütt folyamtól folyamhoz, tengertől tengerhez terjeszkedik. Az ipar mindig két sark körül forog: vagy fölkeresi azon helyeket, a hol a szükségelt nyers anyagok találhatók, mint pl. kőszénben és vasban gazdag vidékeket, és készítményeit mesterséges közlekedési utakon szállítja a világpiacra; avagy ottan fejlődik, a hol a közlekedés legélénkebb, a hol nagyobb emberi társulatok a keresletre és kínálatra alkalmas piacokat képeznek. Így a hely szerint kétféle gazdasági telepeket lehet megkülönböztetni: közlekedési telepeket és termelési telepeket, amazoknál a közlekedési előnyök, emezeknél a termelési előnyök vannak túlsúlyban.

¹⁾ Hazánkra vonatkozólag lásd Morgenstern: A földrajzi viszonyok befolyása Magyarországnak történetére (1874).

Ezen földrajzi fölosztás nem törvényt, hanem csak szabályt képez, a mely alól elég kivétel lehetséges. Az ember a művelődés haladásával mindig függetlenebb lesz a természeti tényezőktől; másrészt lehetséges, hogy a legjobb földrajzi fekvés sem fog gazdasági életet előidézni, hogy továbbá kedvezőtlen fekvés daczára élénk gazdasági tevékenység fejlődik ki. Előfordul, hogy az ember czélszerű eszközökkel az éghajlatra és más tényezőkre javítólag vagy rontólag behat; hogy ugyanazon hely majd nagyszerű gazdaság színhelye, majd nyomorúság tanyája (Campagna), hogy egy azelőtt puszta vidék később a legfokozottabb gazdasági organizmussá válik (Britannia). Azért nem mondhatjuk, hogy a gazdasági élet egyedül a földrajzi fekvés folyománya, de hogy ez szintén befolyásos tényező, kétségen kívüli dolog. Tisztán kifejtve ennek eredménye tehát ez: a gazdasági körök két osztályra osztandók; olyanokra, melyek a földrajzi viszonyokkal összhangzóan fejlődtek és olyanokra, melyek azokkal ellentétesen, azok daczára alakultak. Amazok ismét vagy közlekedési, vagy termelési előnyök által jelzett körök, vagy mindkettőt egybefoglalják. A közlekedési körök megint a szerint különböznek, a mint vízi, szárazföldi, tengeri közlekedéssel bírnak. A termelési csoportok különbözők a szerint, a mint mezőgazdaságiak vagy ipariak. Amazok különböznek a gazdaság extensiv vagy intensiv volta szerint, ezek a nyers anyagok szerint, melyek vagy az állat- vagy a növény- vagy az ásványvilágból valók.

Szem előtt tartandó mindig, hogy a természet befolyása különböző a műveltség különböző fokain. A műveltség alacsony fokán a természet uralkodik az ember fölött; a műveltség magasabb fokain növekedik az ember hatalma a természet fölött, igaz ismét másfelől a természet valamely ereje által támogatva. Azonban még a gazdasági élet legmagasabb fokain is a természet a termelés leghatalmasabb tényezője. Nehány verőfényes nap egész Európa népességének milliónyi gazdagságot, néhány napi hófergeteg milliónyi veszteséget hozhat. A természet áldólag, de rombolólag is hat és minden nap, és minden óra megújítja az ember küzdelmét a természet pusztító erőivel szemben.

Megjegyzendő még, hogy a természet gazdasági tényezői részint elsajátíthatók, mint az anyagok, mint a terület, részint nem sajátíthatók el, nem ruházhatók át, mint földrajzi fekvés,

mint physikai és vegyi erők, stb. De itt is ezeknek hatása, vagy maga a természet megfelelő erejének, vagy anyagának egy korlátolt része elsajátítható. Ezen elsajátítás leggyakoribb alakja és módja az, hogy azon javakat elsajátítjuk, melyekkel az illető erőket működésbe lehet hozni. Ha p. nem is vehetjük tulajdonba a villanyosság erejét mint olyant, de tulajdonba vehetjük azon gépeket, a melyekkel azt előállíthatni. A természet elsajátítása által az a gazdasági javak sorába lép és ettől kezdve nemcsak mint termelési tényező szerepel, hanem egyuttal mint jövedelemeloszlási tényező is, azaz befolyása mutatkozik a nemzeti jövedelem megoszlásánál.

Mindezekből látjuk a természet nagy jelentőségét a gazdasági életben. De a természet az ember működése alatt át is változik, különösen pedig gazdasági törekvéseinek befolyása alatt. Stoppani, egy olasz tudós, a földre ható tényezők közé egy újat vesz föl, t. i. az embert: szerinte az emberrel egy új geologiai korszak kezdődik, melyet anthropozoik korszaknak nevez. Erdők irtása, csatornák építése, a föld átásása a bányászat által, növények és állatok kiirtása és átültetése, termékeny televényréteg átvitele lényegesen megváltoztatták a föld felületének képét, a víz eloszlását, sőt még a tengerek alakulását is. Bushnell egyenesen azt állítja, hogy sem a tenger, sem a vihar, sem földrengések és időjárás nem okoztak a föld tulajdonságaiban oly forradalmat, mint az ember, azon idő óta, hogy a földön megjelent.

A természeti tényezők gazdasági jelentősége többnyire csak viszonylagos és jórészen mulandó. Helyzetek, melyek ma kiválóan előnyösek, anyagok, melyek ma nagy gazdagságot képviselnek, más korszakokban értéktelenek voltak.¹⁾ Volt idő, midőn a földközi tenger melletti fekvés legelőnyösebb volt, míg más időben az atlanti tenger nyújtotta a legnagyobb előnyöket. Régebben a fűszerekben való gazdagság birt nagy fontossággal, ma kőszén és vas. Azt is a történelemből tanulhatni, hogy kezdetben, a műveltség alacsonyabb fokán a könnyen felismerhető, kisebb előnyök döntők voltak, a műveltség haladásával és bonyolódásával oly előnyök, melyek nehezebben felismerhetők, többféle képen feltételezettek és melyeknek gyökerei általában nagy távolságban ágaznak el, de mélyebben bocsátkoznak le a gazdasági élet talajába. A természeti

¹⁾ Peschel, Völkerkunde. 556. l.

viszonyok változatossága is igen jótékony befolyást gyakorol. »Minden, a mi a föld felületén, az ember lakhelyén, az idomok változatosságát előidézi, befolyást gyakorol a nép életére: a lapályok és alacsonyabb hegylánczok, mint azt oly szerencsésen a nyugoti és déli Európa mutatja, sokszorosítja a légtüneti proceszszusokat, a növényország termékeit, teremtsükségleteket, melyek a lakók tevékenységét ösztönzik.« (Humboldt.)

A gazdasági életnek egyik főelemét képezi a terméshozadék. A másik főelem a népesség. A népességi jelenségek egyfelől visszatükröztetik a gazdasági viszonyokat és azért bennök az anyagi jólét egyik tünetét, ismérvét birjuk. Alacsony halandóság, magas esketési szám, kedvező viszonyokról tanuskodnak, magas halandóság, alacsony esketési szám kedvezőtlen viszonyokról. De még fontosabb a népességi viszonyok befolyása a gazdasági életre. A népesség tagosulata nem, kor, családi állapot, egészségi és műveltségi állapot, testi, szellemi és erkölcsi tulajdonai szerint különböző befolyást fog gyakorolni a termelésre és fogyasztásra. Nagy fontossággal bir továbbá a népesség eloszlása vidék és város szerint, a halandóság és az átlagos élettartam, a halálokok alakulása; gazdaságilag igen fontos tényező a népesség és terület aránya, az ugynevezett viszonylagos népesség vagy népsűrűség.

Az érintett szempontok szerint vannak területek, hol a férfiak, mások, hol a nők többségben vannak. Kor szerint az egyik népnél a produktív korosztály erősebben van képviselve, mint a másiknál, egyik területen inkább, mint a másikon. Családi állapot szerint változik a családi kötelékben állók aránya. Egészségi, műveltségi tekintetben, a testi, szellemi és erkölcsi, faji, politikai tulajdonok tekintetében is jelenlény különbségek találhatók. A népsűrűség tekintetében vannak gyéren lakott területek — Thukydides *ἐλιγανθρωπίαι*-ja — és sűrűn lakott területek. Ezen viszony visszahat az egész termelési szervezetre, a forgalomra és a fogyasztásra, különösen a szükségleti cikkekkel való ellátásra. Némely államban a születések száma nagy, de egyuttal a haláleseteké is, másokban a születések és halálesetek száma egyaránt alacsony. Kiváló fontossággal birnak különösen a halandósági viszonyok, a nagyvárosok alakulására vezető irányzatok és a szaporodási arány. Ezeket közelebbről vizsgáljuk.

Macaulay, a híres angol történetíró, azt mondja, a tár-

sadalom physikai jólétének nincs határozottabb bizonyítéka, mint az, melyet a halandósági táblák nyújtanak.¹⁾ A halál ugyan föltétlenül követeli adóját, de hogy a lerovás határ-idejét messze kitolni lehetséges, azt a statisztika megdönt-
hetlen számokkal bizonyítja. Az újkorban a társadalmi viszonyok javulásával a halandóság is csökkent. Így pl. Franciaországban a mult század végén a halandóság tett 100 lakos után 34-et, jelenleg 22-öt; Svédországban a mult század végén 28 $\frac{1}{2}$ -öt, jelenleg 17-et; Kopenhágában, Berlinben, Rómában a mult század végén 39, ill. 41, 39, jelenleg 23, ill. 26 $\frac{6}{10}$ és 26 $\frac{7}{10}$.²⁾ Londonban volt a halandóság a XVII. század második felében 80, a XVIII. században 50, jelenleg³⁾ 22. A halandóság javulását még jobban mutatják azon adatok, melyek a gyermekkorra vonatkoznak, a melyben a halandóság alacsonyabb műveltségű korszakokban kiválóan nagy. Így Genf városában, melyről az adatok a XVI. századig visszanyulnak, meghalt 100 újszülött közül az első év befejezése előtt a XVI. században 26, a XVII. században 24, a XVIII. században 20, a XIX. században 12. Lipcsében meghalt 1000 újszülött közül 1751—1800-ig 567—688, ellenben 1831—1870-ig 325—391. De még a legkedvezőbb halandósági viszonyok sem felelnek meg azon állapotnak, mely elérhető. Ha el is tekintünk azon optimisztikus ábrándoktól, melyeket Condorcet-nél olvasunk, ki a tökéletesedés oly mérvét tartja lehetségesnek, mely a halált egészen kiirtja, vagy Foissac⁴⁾ azon vérmes reményétől, ki lehetségesnek tartja, hogy az élet 150—200 évig meghosszabbítható, annyi bizonyos, hogy a halandóság leszállítható oly mérvben, hogy minden 1000 lakos után évenként csak 17 haljon el. Természettudósok is támogatják e felfogást. Buffon és Flourens azt mondják, hogy minden faj élettartama a terhesség korától és a növési korszaktól függ; az élettartam ugyanis százszor hosszabb a terhesség és 5—6-szor nagyobb a növési korszakánál. Megjegyzik továbbá, hogy egyesek a

¹⁾ Essays I. 257. l. (Fauchnitz ed.)

²⁾ Vacher: Sur la diminution de la mortalité depuis la fin de siècle dernier (Bul. intern. II. 249. l.).

³⁾ Suppl. to the 35. annual report. VIII. l.

⁴⁾ Foissac, la longévité, 98. l.: Un premier siècle de vie ordinaire, et presque un second siècle, un demi siècle au moins de vie extraordinaire, telle est donc la perspective, que la science offre à l'homme.

rendes élettartam kétszeresét is elérhetik, ugy állatoknál, mint embereknél. Érdekes, hogy az élettartamnak a terhesség hosszával és a növés tartamával való összefüggést már Aristoteles állítja. Faji különbségek is gyakorolnak befolyást. A hegy-negritok (fekete őslakók a filippini és molukki archipelagusban) legfeljebb 40, a partnegritok legfeljebb 50 évig élnek.¹⁾ Megélhetési viszonyok is képezhetik természetesen ennek okát.

A halandóság jelentékeny csökkenését különböző körülményeknek kell tulajdonítani. Vacher szerint az főleg a következőkre vezetendő vissza: a védhímlőoltásra, az éhségek megszűnésére és a talajjavításra, különösen mocsarak kiszáritására. Azonban ez utolsó tekintetben még sok a teendő. Ha az évenként Európában chininre költött pénz mocsarak kiszáritására fordítottatnék, az eredmény sokkal jobb volna. Általában a javulás csekély részét tulajdonítja az orvosi tudomány haladásának, daczára annak, hogy a XIX. század alatt a gyógyszerek száma mintegy 6000-rel szaporodott.

Egy igen fontos tényező, mely a halandósági viszonyok javulásánál nagy jelentőséggel bír, a nyilvános és magántisztaság megóvása. Helyesen mondták egy angol közegészségügyi kongresszuson, hogy a közegészségügyi kodex két szóból áll: »Cleanliness« (tisztaság) és »Godliness« (erkölcsiség). A tisztaság haladásával lakásokban, városokban, a halandósági arányszám is biztosan csökken.

Kiváló figyelmet érdemel a halandóságnak függése a foglalkozástól és az anyagi helyzettől. Bár nagy nehézségekkel jár ez összefüggés felderítése, mégis a statisztika kimutatja, hogy a korai halandóság tényezői közé nehéz foglalkozás és kedvezőtlen anyagi helyzet tartoznak. Ogle²⁾ újabb vizsgálódásai szerint különösen következő foglalkozásokban nagy a halandóság: 1. a melyekben a test oly helyzetben végzi a munkát, a mely nagyon erőltető, különösen, ha a tüdő és szív működése zavartatik; 2. a melyekben mérges vagy izgató anyagokkal dolgoznak; 3. melyekben túlságos munkát végeznek; 4. melyekben zárt, fülledt levegőben, nagy hőségben dolgoznak; 5. melyekben különböző anyagok, növényi vagy ásványanyagok porrészeit belélegzik. Alacsony a

¹⁾ Natur, 1879. szept. 17.

²⁾ Mortality in relation to occupation.

halandóság a mezőgazdasággal foglalkozóknál, nagy az agyaggal, ólommal stb. dolgozóknál; olyanoknál is, kik sokáig ki vannak téve a zord idő befolyásának. Az anyagi helyzet is nagy befolyással van, a mennyiben az különösen az élelmezést, a lakást befolyásolja. Budapesten az 5 éven felüli korban elhaltak közül a gazdagok átlagban 52 éves korban halnak el, a szegények 41—42 éves korban. Visszahat az anyagi helyzet továbbá nagy mértékben a gyermekhalandóságra; a szegény emberek gyermekei között sokkal nagyobb a halandóság. Budapesten az öt éves korig elhalt gyermekek közül elhal az első év végéig a gazdagoknál 48²/₀, a szegényeknél 63³/₀. Wolf¹⁾ szerint tesz a csecsemőhalandóság a felső osztályokban 8⁹/₀-ot, a munkás osztályban 30⁵/₀-ot. Tehát ezen korban legnagyobb a vagyon- és társadalmi egyenlőtlenség befolyása az életképességre.²⁾

A népesség eloszlásának legfontosabb tünete a városi és vidéki népesség viszonylagos száma. Különösen korunkban érvényesül a városoknak, mint a kultúra hatalmas központjainak, vonzódása. A városokban lakó népesség aránya folytonosan emelkedik, a vidéki népesség aránya fogy. Ezen jelenség bizonyos ponton túl okvetlenül egészségtelen. A városi élet előnyei túlbecsültetnek, a vidék előnyei kicsinyeltetnek. A népességnek a városokban való összerögződése megfosztja az államot azon üdvös kölcsönhatástól, melynek város és vidék a tényezői és végre politikai és társadalmi elzsidáshoz vezet, mint ezt a khinai birodalom nagyvárosai mutatják és többé-kevésbé a többi kelet. Nem helytelenül nevezi Riehl ezeket a nagyvárosokat az újkori civilizáció vízfejeinek. A népesség eloszlása tekintetében nagy különbség mutatkozik a régi és új idő között. A tizennegyedik században pl. a vidéki népesség tizenkétszerte nagyobb volt Angliában, mint a városi,³⁾ Észak-Amerikában is jól észlelhetni a városi népesség folytonos emelkedését; így 1790-ben a városi népesség (városok 8000 és több lakossal) csak mintegy három százalékot tett, 1880-ban 22⁵/₀-ot. A helyes arány megállapítása természetesen nehéz, különben is változhatik különböző körülmények hatása alatt. Nem látszik kívánatosnak, hogy a városi

¹⁾ Archiv f. soc. Ges. I. 86. 1.

²⁾ Bertillon, Mortalité de la France, table XVI., XVII.

³⁾ Rogers, Work and Wages 129. 1.

népesség a vidéki népességnél nagyobb legyen. Ezen nézetnek ad Young is kifejezést, azt mondván, hogy virágzó országokban a népesség fele városokban lakik.¹⁾ Süßmilch szerint a nagy országokban a népesség egy harmada lakik városokban.²⁾ Már a túltengés jelét kell abban látni, ha kétharmada vagy ennél nagyobb része a népességnek városokban lakik, mint pl. a mai Angliában, vagy Hollandia fénykorában, midőn ott is egy vidéki lakosra két városi lakos jutott.³⁾ A tényleges viszonyok a jelen korban következőkép alakulnak: a városi népességre (2000-en felüli lakossággal bíró helységekre) jut Magyarországon 44·6, Ausztriában 38·4, Németországban 41·3, Franciaországban 31·1, Olaszországban 43·43, Angliában 66·60/0. Látni ebből, hogy a vidéki kisebb községek a népesség nagyobb részét teszik különösen Franciaországban; Magyarország körülbelül ugyanoly viszonyokat mutat, mint Olaszország, a hol szintén a népesség inkább nagyobb községekben lakik. Legnagyobb a városi népesség Angliában, hol a legnehezebb politikai problémák épen a vidék elhagyására vezetendők vissza.

Egy különös jelenségét a XIX. századnak épen a nagy városok képezik, melyek óriási növekedése korunk egyik jellemző vonását képezi. Míg a század elején csak 15 város volt, melynek népessége a 100.000-et meghaladta és egyetlenegy sem, mely a milliót meghaladta, addig jelenleg legalább 120 város van 100.000-en felüli és 4 egy millió felüli népességgel. Észak-Amerikában 1810-ben még egyetlenegy város sem volt 100.000-nyi lakossággal, 1880-ban 22. Chicagóban 1840 óta a népesség minden ötödik évben megkétszereződött. Nem érdektelen egy történeti pillantást vetni egy-némely nagy város fejlődésére. London népessége 1696-ban — Gregory King szerint — 530.000-et tett, 1801-ben 864.845-re emelkedik; 1880-ban meghaladja a négy milliót! Berlin 1650-ben egy kis hely 6.100 lakossal; akkor Bécs, Prága, München, Augsburg, Nürnberg stb. nagyobbak voltak; jelenleg a másfélmillió városnak nevezik a németek. Bécs 1637-ben 60.000 lakost számlál, kevesebb volt Prágánál; jelenleg a népessége meghaladja a milliót. Budapest lakossága

¹⁾ Travels, II. ed. I. 480. 1.

²⁾ Göttl. Ordnung. I. 90. 1.

³⁾ Treitschke, Aufsätze II. 442. 1.

1785-ben 24.924, jelenleg 500.000. Birmingham 400.000, Liverpool 553.000-nyi lakosságával a XVII. század végén kis városok voltak 4000-nyi lakossággal. Lehetetlen tagadni, hogy ezen jelenségben egy nagy kulturális vonás jut kifejezésre. Régebben is előfordult különben nagyobb szaporodás, persze aligha oly mérvben, mint korunkban. Így pl. Antwerpen lakossága 1400: 20.000, 1450: 40.000, 1520: 80.000, 1550: 125.000. Az arab birodalom virágzása idején Bagdad lakossága emelkedett két millióra, Cordováé egy millióra. Igen érdekes e jelenséget különösen azon szempontból is még vizsgálat alá venni, hogy az egyes államok népességének hanyad része lakik a fővárosban. Minden kilencedik brit lakó, minden tizenhetedik franczia lakik a fővárosban. Berlinben már csak minden 24., Bécsben minden 20., Budapesten minden 45., Rómában minden 100., Pétervártt minden 90. lakos. Legnagyobb azonban a fővárosban való összetódulása a népességnek Dániában, a mennyiben Kopenhágában már minden hetedik dán lakos lakik. Látni e számokból, mennyire szivja fel egyes államokban a főváros a népességet, mi már azon szempontból is hátrányos, mert a fővárosi népesség jelentékeny része tényleg a vidékről beözönlött és nehezen ellenőrizhető, könnyen rendellenességekre hajló tömeg. Így pl. 100 jelenlevő között van bennszülött Budapesten 42,7, Bécsben 37,4, Berlinben 43,9, Kölnben 57,1% stb. Csak London tesz e tekintetben érdekes kivételt, a mennyiben népessége között 63%-ra emelkedik az ottan születettek száma.¹⁾

A statisztika a városok növekedésének jelenségét azon szempontból is tette kutatásai tárgyává, hogy a városokat egyes csoportok szerint vizsgálta és itt azon eredményhez jutott, melyet már a fentebbi számok mutatnak, hogy a nagy városok azok, melyek a legnagyobb szaporodást mutatják. A többi városok között nem a középvárosok azok, melyek a növekedési arány tekintetében a nagy városok után következnek, ezek inkább megállapodnak, vagy csekélyebb szaporodást mutatnak; nagyobb szaporodást pedig a kisebb vidéki városok mutatnak. A nem városi népesség ugyanis, mely nem mer egyszerre a nagy városba menni, ezen kisebb városokban mintegy preparáltatik, kivetkőztetetik falusi jellegéből és csak így átalakítva megy azután a nagy városba.

¹⁾ Zeitschr. d. pr. stat. B. 1886. Stat. Corr.

Innét tehát a kisebb vidéki városok nagyobb szaporodása. A nagy városok számára mintegy előkészítik az emberanyagot.¹⁾

A népességi jelenségek közül legnagyobb fontossággal bír társadalomgazdasági szempontból a szaporodás kérdése. A szaporodás magában véve föltétele a gazdasági haladásnak, bizonyos ponton túl azonban veszélylyé is válhatik, ha t. i. nehéz a népességi többletnek kellő megélhetéséről gondoskodni. Ezen állapotot nevezik túlnépességnek. A túlnépesség többnyire csak helyi és ideiglenes. A népesség szaporodása lehet egyenletes vagy változó. A változó lehet gyorsitva vagy lassítva; mindkettő ismét alakulhat haladó vagy csökkenő arányban. Szaporodás és csökkenés történhetnek továbbá lökészerűleg, megszakításokkal. A szaporodás ellen alkalmazott eszközök ismét vagy cselekvő vagy szenvedő eszközök. A cselekvő eszközök a javak szaporítása, azok helyesebb felosztása vagy a fogyasztás megszorítása. A szenvedő eszközök közé tartozik a népesség csökkentése gyermekek, aggok kitétele által, betegség, halál közbenjöttével vagy a családalapítás és gyermeknemzés megszorítása által. A szaporodás különböző éghajlat, faj, miveltség, anyagi viszonyok szerint. A szaporodástól megkülönböztetendő a szaporodási képesség, mely szintén nagy különbségeket mutat.

A népesség nem szaporodik általában és rendszerint, hanem inkább csak kivételes kedvező körülmények vagy jólét mellett. A nagyobb szaporodás esetében a népesség feleslege, azaz a vállalkozóbbak, bátrabbak kiszivárognak, mint a megtelt edényből, átmennek más területekre, a hol a megszokott életmód nagyobb erő megfeszítésére kényszeríti. Azért ilyen kivándorló törzsek a már ismert számosabb szükségletek és a most szükségessé vált nagyobb munka következtében a kultúra magasabb fokára emelkednek. Az ember idővel jobban ismeri a természetet, nagyobb a szorgalma, előrelátása, tökéletesebbek az eszközei, kiadósabb anyagokat használ szükségleteinek kielégítésénél stb. A kultúra első stádiumaiban, mikor az ember az első lépést teszi ősi hazájából, a fentartás megnehezedik és most a nem fentartásának ösztöne, mely minden állatban — melynél az ifjak fentartása

¹⁾ Bruckner D. Entwicklung d. grossstädt. Bevölkerung im deutschen Reich. (Allgemeines statist. Archiv I. Bd. 153. 1.)

a szülők feladata — erős az önfeláldozásig, az embernél gyengül, mivel mindent eltávolít, mi saját fentartását veszélyezteti. A gyengéket, betegeket, aggokat magára hagyja, a gyermekeket megöli és mesterséges eszközöket alkalmaz a szülés megelőzésére. Ezen eljárásokat Solon, Lykurg helyeslik, Plato sem nélkülözheti, Aristoteles is túlnépesség esetére szükségesnek tartja. A zsidóknál is Izsák története, a figyermek megváltása emlékeztet hasonló régi szokásokra, ugyiszintén a félvérűek kitétele. Mózes, Cyrus, Romulus és Remus kitett gyermekek voltak. Aristoteles szerint a krétai törvény megengedi a szülőknek az elválást, ha túlságosan termékenyek.

Fejletlen népek tehát más szaporodást mutatnak, mint a polgárosult népek. Egyazon országban pedig a népességi szaporodás alakulására a gazdasági viszonyok lesznek kiváló befolyással. A hol az emberek fentartása nagyon nehéz, vagy azért, mert a gazdasági műveltség és tevékenység igen csekély, vagy azért, mert igen magas és a termelés kiterjesztésére már alkalom nincs — mindkét esetben a népesség lassan vagy épenséggel nem fog szaporodni; ellenben kedvező körülmények között, a hol a gazdasági tevékenység lendületnek indul, a technikai tudományok magas fokon állanak, tőkében nagy bőség van, a népesség is gyorsan fog szaporodni. De a népesség viszont vissza fog hatni a megélhetésre. Ha sűrűbb a népesség, könnyebb az átmenet belterjesebb művelésre, a munkamegosztás nagyobb mérvben alkalmazható, az ipar gyorsabb fejlődést mutat és így az alkalom is a keresetre szaporodni fog. Azonban a kereseti alkalmak kiterjesztésének is megvan a határa, melyet a népesség ugyan talán csak ritkán ér el, de melynek létezését azért tagadni nem lehet. Ha azonban valamely államban a népesség annyira szaporodott, hogy a kereset az egyesekre nézve megnehezedik, akkor ebből számos baj következik, mely a gazdasági viszonyoknak megfelel. A gazdaság virágzása és haladása e szerint bizonyos határozott viszonytól függ, melyben a népesség száma a kereseti alkalmakhoz áll és az eltérés ezen viszonytól a gazdasági testre fájdalmasan fog hatni. Különben gyakran nagyobb népesség megélhetése is lehetségessé válik az országban, ha csak a jövedelemoszlás megváltozik és a nagyobb vagy nagy vagyonok képződése, tehát a gazdagságnak kevés ponton való összetömörülése akadályoztatik. Végre a fogyaszt-

tástól is függ a népesség szaporodása, mert mentől magasabb a standard of life, annál nehezebb a népesség szaporodása.

A szaporodásra és a népesség megkétszerezésére vonatkozó adatok csekély értékkel bírnak; a matematikai szabályok itt cserben hagynak. A népesség szaporodása annyi tényezőnek hatása alatt áll, annyi ingadozást mutat, hogy a jövőre nézve megbízható számításokat nem tehetni. A népesség néha évszázadokon át semmi szaporodást nem mutat, néha meg rövid idő alatt rendkívüli lendületet vesz. Magyarország a XVIII. században bámulatos arányban szaporodik; a XIX. században a szaporodás sokkal mérsékeltebb. Angliának¹⁾ 1066-ban mintegy két millió lakosa volt; Erzsébet királyné halálakor (1603) még csak $2\frac{1}{2}$ milliót tesz²⁾; de a XVII. század végén már öt milliót. Chinának népessége jelenleg erősen csökken, mindamellett vannak egyes tartományai, melyek rendkívüli szaporodást mutatnak. Vannak továbbá néptörzsek és népességek, melyek kihalnak. Éjszak-Amerikában az indus, Dél-Amerikában sok helyütt a fehér kihalt. Tasmania bennszülöttei is már mind kihaltak. Franciaország népessége is a múlt században jelentékenyen megfogyott, a jelen században csak csekély szaporodást mutat. A római birodalom központosító törekvése elpusztította a tartományok népességét és — mint Montesquieu mondja — azzal együtt Rómát magát. E példákat még számos más példakkal egészíthetnők ki. De beérjük ezek felsorolásával azon állítás beigazolására, hogy annyira a tényleges viszonyok eredménye a népességi szám hullámozása, hogy a szaporodásra vonatkozó matematikai törvények csekély gyakorlati értékkel bírnak. Különben mutatják ezt a példák maguk. Malthus szerint a népesség 25 év alatt kétszereződik meg, Wargentín szerint 74, Süßmilch szerint 100, Petty szerint 360 év alatt stb. És így csak igazat adhatunk Voltairenek³⁾, ki azt mondta: »Tous les calculs qu'on a fait sur cette prétendue multiplication sont des chimères absurdes«. A népesség egy bizonyos ponton túl általában nem szaporodhatik; hiszen,

¹⁾ Dahlmann, Engl. Revolution 3. l.

²⁾ Rogers, Works and Wages 463. l.

³⁾ Dictionnaire, art. population.

egy százaléknyi évi szaporodás mellett 2.000 év alatt egy pár 439,340.000-re szaporodik.¹⁾

A létérti harcz az, mely az emberiség számát korlátok között tartja, különben az régen elárasztotta volna a földet. Milyen nagyra kellene Görögország, Olaszország népességének lenni, ha az az ó-kortól kezdve következetesen szaporodott volna!

A népesség szaporodásának egyik fontos tényezője az anyagi helyzet. E tekintetben a statisztika inkább azon eredményt mutatja, hogy a szegénység a gyermekek számát nemcsak hogy nem csökkenti, hanem inkább szaporítja, különben hasonló nézetnek már régen adtak kifejezést. Már Mózes második könyvében (I. rész, 11) úgy szól: »De mennél inkább sanyargatják vala a népet, annál inkább nevedik vala és sokasodik vala annál inkább«. Smith Ádám azt mondja, hogy a szegénység nem akadály a nagy gyermekáldásnak, sőt azt előmozdítani látszik, míg a jólét és elővigyázat a propagatív erőt fékezi.²⁾ Thalquist, Chervin, Westergaard, kik újabban statisztikai alapon tanulmányozták e jelenséget, azon eredményhez jutottak, hogy a vagyonosság csökkenti a gyermekek számát. Westergaard-Rubin kutatásai azon érdekes eredményhez vezetnek, hogy Dániában legkisebb a gyermekek száma a középosztályban, legnagyobb a szegényosztályban. Okát e jelenségnek abban kell keresni, hogy az alsóbb osztályokban legkisebb az előrelátás, mert legkisebbek az igények. A középosztályban legnagyobb az előrelátás, mert itt leginkább érvényesül a törekvés, a magasabb élettartást fentartani szűkebb existentialis viszonyok mellett, míg a felső tízezer fél van mentve az előrelátás gondjai alól. A középosztály szabály szerint két gyermeknél többet nem fog felnevelni. A szegénység nagyobb propagatív képessége azon körülménnyel is függ kétségtelenül össze, hogy ez osztályban korábban kötöttek a házasságok. Összefügg továbbá azzal, hogy a szerényebb igények és többnyire testi munka mellett az idegek nincsenek annyira koptatva, mint a középosztályban, a mi Spencer és mások szerint (Carey, Trill, Ribot, Bagehot, Düsing) a termékenységet csökkenti. Ez az oka, hogy a jólét mellett a termékenység csökken, nem pedig a bőség, mint ezt mások

¹⁾ Kummer, Die Bevölkerungsfrage (Zeitschrift f. schweiz. Statistik, 1883., 203. 1).

²⁾ Inquiry 116.

(Sadler, Doubleday) állították. A középosztályban a jólét küzdelem árán szereztetik és e küzdelem erőt fogyaszt. A felsőbb osztályok kisebb propagatív ereje részben az élvezetek által okozott kimerülésnek következménye lehet, részben a szülési fájdalmaktól való rettegésnek. A csökkent termékenység aztán a későbbi nemzedékeknél tovább hat, mert itt is érvényesül Darwin törvénye, hogy a funktiók eleste visszahat idővel az illető szerekre.

Egyike az elsőeknek, kik a népességi jelenségek chaosában szabályt kerestek, Malthus volt. Midőn Malthus föllépett, Angliában igen kedvezőtlen állapotok uralkodtak. A nép helyzete nyomott volt és a szegénység nagy mérveket öltött. Mig Smith a nemzetek gazdagságának okaival foglalkozott, addig most inkább a szegénység okai vonták a figyelmet magukra. Rousseau és hasonlirányú írók által befolyásolva, többen a szegénységet a hibás társadalmi rendszernek, a rossz kormánygépezetnek tulajdonították, ezek között különösen az angol Godwint találjuk. Malthus nem fogadta el ezen tant és hadat izent annak »Essay on the principle of population« című névtelenül megjelent dolgozatában. Szerinte nem a társadalom, hanem a természet maga oka a szegénységnek, mert természettörvény folyamánya az, hogy a népesség gyorsabban szaporodik (mértani arányban), míg a fentartási eszközök lassan (számtani arányban) szaporodnak. Ennek szükségképi következménye, hogy a népesség egy része az élelmi szerek hiányában elpusztul. Azon nagy csapások, melyek időről-időre a népességet pusztítják, szükséges eszközök a természet rendjében. A természet csak bizonyos számú embernek nyújthat elegendő fentartást. Az eset ugyanaz, mint Malthus mondja, mintha valaki bizonyos számú vendéget hívna és sokkal több jönne. A kevés vendég, kire készültek, jól lakhatott volna, most, hogy sokkal többen vannak, mindannyian éhesek maradnak. A természet banquetjén is csak korlátolt számú vendégre van az asztal terítve, a többiek elpusztulnak. Az élet szűk hidjáról, melyen annyian tolonganak, egy rész letaszittatik. E munka nagy feltűnést és különösen nagy ellenzést talált. A munka második kiadásában azért a nagyon szívtelenül hangzó kifejezéseket mérsékelte és lényegesen módosította magát az elméletet is. Mig ugyanis eredeti felfogása szerint a túlnépesség bekövetkeztén, a fölös ember-

számtól csak nagy szenvedések árán lehet a társadalmat megszabadítani, addig most arra utal, hogy a túlnépesség bekövetkezését egyáltalában el lehet kerülni az által, hogy a családalapítás elhalasztatik és minden egyén által csak akkor történik, midőn azon anyagi helyzetben van, hogy egy családot fentarthasson. Ezt öntartózkodásnak («moral restraint») nevezi. A tisztán természeti kiegyenlítés, a Malthus által ugynevezett utólagos akadályok («repressive check») e felfogás szerint alárendelt szerepet játszanak és előtérbe lépnek az erkölcsi tényezők («preventive check»).

Malthusnak ezen tanait többnyire vagy félreértették vagy túlozták. Legtöbbbet vétenek újabban hívei maguk, kik a Neo-Malthusianismus czége alatt botrányos módon tárgyalják e kérdést és a legveszedelmesebb tanácsokat osztogatják, épenséggel nem Malthus szellemében, ki az erkölcsi élet tisztaságát főfeltételnek tekintette. Malthus tanát egyáltalában nem érthetjük meg, ha annak bölcséleti alapját nem vizsgáljuk. Malthus, mint látjuk, tanát mérsékelte és a benne rejlő túlhajtás csak következménye volt az ellenpárt álláspontjának; minthogy Condorcet azt hirdette, hogy az ember végtelenül tökéletesbülhet, szükséges volt hangsúlyozni, hogy e tökéletesedési processus sok akadályba ütközik, hogy a haladás roppant nehéz és lassú. Ez az, mit Malthus első sorban bizonyítani akart. Nem a természeti állapot az, mely a legtökéletesebb. Az embernek küzdeni kell, ha haladni akar és az Isten azért küldött az emberekre mindenféle bajokat, hogy küzdjön.

»Küzdj« mondja Madách szerint Isten. Tehát Malthus tanának lényege a létérti küzdelem, azon igazság, melyet Darwin később az egész természetre kiterjesztett és melyről maga mondja, hogy Malthus vezette őt arra. A túlnépességre irányult törekvés magában véve nagy bajokat szülhet; de e bajok nem arra valók, hogy kétségbeessünk, hanem arra, hogy azok leküzdéseért dolgozzunk. A problema megoldása a munkában rejlik. És így Malthus tana visszavezet az újkori társadalmi gazdaságtan kiindulási pontjához. Smith azt hirdeti, hogy a munka képezi a nemzeti gazdagság főforrását. Malthus pedig kimutatja a legerősebb tényezőt, mely az embert folyvást munkára serkenti.¹⁾

És ezt a történelem is megerősíti. Minden nagyobb

¹⁾ Bonar, Malthus and his work (1855).

lépés a haladás terén visszavezet a népesség fentartásának megnehezítésére. Ez okozta a fajok elkülönítését, ez a földmivelés alá vételét. Ez fejlesztette a vállalkozási szellemet egyesekben és egész népekben, ez kényszerítette az embert társadalmi szervezetekbe és szülte a társadalmi érzelmeket. Erre vezetendő vissza a földgömb benépesítése, a termelés haladása.

A legtöbb író, ki a népességi tannal foglalkozott régebben, a népesség nagy számát az államra nézve előnyösnek képzelte, sőt épen ebben találta az állam nagyságának föltételét; így Montesquieu, Vauban, Law és sok más kiváló író. Azonban a tizennyolczadik században szaporodik azon írók száma, kik a népesség nagy számát nem tartják föltétlen előnynek, sőt szaporodásának föltételeire és veszélyeire figyelmeztetnek. Ezek Malthus előhírnökeinek tekinthetők. A Malthus-féle népességi elmélet csiráját találjuk Wallace, Brückner, Townsend, Ortes, Young dolgozataiban; továbbá Rudgard, Derham, Strujek, Süssmilch is, mindannyian háborút, betegséget, stb. szükségesnek tartottak, hogy a fölös számban levő népesség pusztuljon. Azonban Malthus oly időben hangzott a népességi elméletet, melyben annak befogadására a kedélyek elő voltak készítve és melyben az fontos gyakorlati problémákkal összefüggött. Bár első percztől kezdve sok oldalról heves ellenzésre talált, főleg statisztikusok részéről, mégis igen gyorsan terjedt és védői közé tartoznak épen a nemzetgazdák, mint Ricardo, Mill, Thornton stb. Sadler visszautasítja a tant, mivel kimutatja, hogy a jóléttel csökken a népességi szaporodás. Doubleday is ugyanazon álláspontra helyezkedik és bizonyítja, hogy ép a jólét emelkedésével a szaporodás csökken, hogy a szegényeknek legtöbb, a gazdagoknak legkevesebb gyermekek szokott lenni. Quetelet nem tagadja a mértani arányban való növekedés tételét, de egyúttal felfedezi azt, hogy ezen szaporodás akadályai is növekednek, még pedig mint a szaporodási gyorsaság nézete. Különben positiv vizsgálódásai alapján szabályosságot nem talál. Wappäus szerint a népsűrűség emelkedésével a népességi szaporodás csökken még akkor is, ha a fentartási eszközök a szaporodással lépést tartanak. Farr is megtámadja Malthus tanát és hangsúlyozza, hogy nem a nagy szám, hanem a tökéletlenség oka minden nyomornak. A Malthusianismus az elnéptelenedés elmélete. Ha Anglia követte volna Malthus

tanát — mondja Farr — akkor ma másodrendű hatalom volna. Giffen inkább abban találja a tan igazságát, hogy a jólét emelkedése a népesség szaporodásához vezet. Bagehot föltételesen igaznak tartja a tant, mely azonban eltekint minden más tényezőtől, mely még a népesség szaporodására befolyást gyakorol; már pedig e tényezők száma akkora, mint általában az emberi cselekvés tényezőinek száma. Ha a társadalmi gazdaságtan ezeket is akarná tekintetbe venni, a fél élettant, a fél politikát és egyéb tudományok jelentékeny részét kellene tárgyalni. A tan mint hypothesis csak annyit jelent, hogy a szülők rendszeren több gyermeket képesek nemzeni, mint a mennyit képesek az óhajtott jólétben felnevelni és ha ezt nem veszik tekintetbe, elszegényedést, végre halált okoznak. Más helyen azonban felállítja azon tételt, hogy az idegerőnek egyik irányban való igénybevétele csökkenti azt más irányban, mire azon jelenséget hozza fel, hogy Anglia legnagyobb öt fiának — Shakespeare, Milton, Bacon, Newton, Locke — csak hat gyermekük volt. Spencer figyelmeztet azon százféle áldásra, mely a nagy népességgel járó küzdelemből származik, úgy mint az emberek elterjedése a földön, a társadalom keletkezése, a kultúra haladása stb.; és ha egyszer kulturális rendeltetését betöltötte, akkor a népesség szaporodása és az abból származó nyomás meg fog szűnni. Túl népességtől nem tart, mivel a műveltség haladásával és az azzal fokozódó létküzdelemmel a szaporodási képesség, az idegerő nagy igénybevétele folytán, csökken. Darwin szerint minden szerves lénynél a szaporodás mértani arányt mutat, miért is mindegyik kénytelen a létért küzdeni. De az ember egy nagy előnnyel — »praerogatívával« mint ő mondja — bír és ez a társadalmi állapot. Carey azon természettörvénnyel támadja meg a tant, hogy a magasabb szervű lények szaporodása mindig gyengébb az azok fentartására szolgáló alacsonyabb szervűeknél. George is visszautasítja a Malthusianismust és úgy mint más írók, társadalmi viszonyokból magyarázza a túlnépességet. Loria szerint a túlnépesség egy történeti jelenség, mely a munkabérrendszerrel szoros összefüggésben áll. Marx a túlnépesedést a kapitalistikus termelési rendszer következményének tartja, mely ilyen népességi felesleget (»Surplus population«) teremt, hogy ezen tartalék által a bért mindig a legalacsonyabb színvonalra szorítsa, Marshall következőkép

formulázza a népességi törvényt: A jövedelem emelkedése minden osztályban vagy a szükségletet vagy a népesség számát szaporítja; a szükségletek emelkedése is azonban emeli a felnevelhető gyermekek számát. Azért a jövedelem emelkedése szaporítja, annak apadása csökkenti a népesség szaporodását. Toynbee szükségesnek tartja a létküzdelmet a haladásra: az állandó népesség nem egészséges állapot, mert a haladás egy hatalmas tényezőjét megsemmisíti. Épen a nagy család által okozott küzdelem fejleszti a leghatalmasabb tulajdonságokat, egészen eltekintve attól, hogy a családi élet mindarnak forrása, mi a nemzeti életben a legjobb. Guillard szerint a viszony népesség és élelmi szer között önnönmagát szabályozza, tehát eltérés nem képzelhető. Lentner szerint a túlnépesség nem természeti, hanem mesterséges okok szüleménye, melyek a nép organikus kapcsolatának visszaállításával eltávolítandók. Ferguson szerint végül alig lehetséges a népességi törvényt ismerni és jó is, hogy az sem az egyes embertől, sem a kormány bölcseségétől nem függ.

Malthus tana lényegében nemcsak igaz, hanem közhelynek tekinthető, mert hogy az ember fentartása és így az emberek száma a fentartási eszközöktől függ, kétségbe nem lehet vonni. Malthus tana egyuttal kedvező visszahatást gyakorolt olyan időben, midőn még nagyon el voltak terjedve olyan nézetek, hogy a népesség korlátlan szaporodása a legnagyobb előny, minek következtében a tényleg érzett inséget vagy helytelenül irányuló jótékonyosság, vagy a társadalom felforgatása által kivánták gyógyítani. Üdvös volt e tan tehát azért, mert arra figyelmeztetett, hogy a nagyszámú népesség magában véve nem mindig áldás és mert hangsúlyozta a felelősséget, melyet mindenki a család és a társadalom irányában elvállal, midőn családot alapít. Másfelől azonban a családi életet csak ezen gazdasági körülmény szempontjából megítélni nem szabad, annál kevésbé, mert végre még a leggazdagabbat érhetik oly sorscsapások, melyek őt családjá fentartására képzelenné teszik. Következik továbbá e tanból az, hogy a legtermékenyebb területek a legnagyobb népességre tehetnek szert; hogy a fentartási eszközökkel szaporodik, azok csökkenésével apad a népesség; hogy az életkor emelkedésével — caeteris paribus — a születések és esketések csökkeni fognak, stb. A tan gyakorlati hiánya főleg abban rejlik, hogy először

nehéz azon időpont megállapítása, midőn tényleg a két tényező között aránytalanság állott be és még nehezebb annak bebizonyítása, hogy ezen aránytalanságon máskép, mint a népesség korlátolásával nem lehet segíteni. Tapasztalati adatok is mutatják, hogy ritkán származik a nyomor csak túlságosan nagy családból. A porosz szegényügyi statisztika szerint azok száma, kik a nagy gyermekszám miatt jutottak inségre és szorulnak segélyre, mintegy 6⁰/₀-ot tett, és azok összes száma, kik természeti körülmények miatt segélyeztetnek, betegség, fogyatkozás miatt, körülbelül az összes segélyezetteknek két ötödét teszi; ha még az aggságra jutottakat is hozzászámítjuk, még akkor is valamivel kevesebb, mint a fele más okokból került inségre, mely okok között könnyelműség, iszákosság stb. szerepelnek. Másfelől bizonyos, hogy a termelés fejlődése sűrűbb népességtől függ, mely maga föltétele a gazdasági haladásnak. Hogy egy képlettel éljünk, lehetséges, hogy valaki egy aránybánya fölött áll, de nem képes a kincseket emelni, mert egyedül van.

A népességi tant általában a következő szempontokból kell megítélni. A népesség alakulása a társadalomban megszűnik tisztán természeti jelenség lenni, hanem lényegében társadalmi jelenség. A társadalmi, de főleg a gazdasági szervezet függvénye a népesség száma és életmódja. A gazdasági szervezetnek minden nevezetesebb mozzanata gyakorol befolyást a népességre, még pedig a termelésnek mennyisége és minősége, a jövedelemmegoszlás, a jövedelem nagysága és állandósága, végre a fogyasztás mennyisége és minősége. A népességi viszonyok alakulása függ továbbá a népesség tagosulatától: a népesség és megélhetés egyenlete máskép alakul a szerint, a mint nem, kor szerint, a foglalkozást űzők és foglalkozás nélküliek szerint, városi és vidéki lakosok szerint más-másképp alakul a népesség tagozata. Csak a vizsgálatok lehető részletessége és sokasága által sikerülhet a népességi tan kiegészítése.

Újabb kísérletek közül, melyek e célra törekednek, különösen Dumont és Hansen vizsgálódásai említendők.

Dumont¹⁾ azon alaptételre vezet vissza a népességtant, hogy minden egyén a társadalomban emelkedni akar; ezen törekvést »társadalmi capillaritásnak« nevezi, vagyis a társa-

¹⁾ Depopulation et civilisation, Paris 1890.

dalmi elemek emelkedési energiájának. Ezen társadalmi capillaritás nem egyéb, mint a haladás általános törvényének emberi alakja. Ezen törekvés által vezérelve, az egyének tökéletesebbülnek és emelkednek. De a hol ezen törekvés érvényesül, ott az egyén minden elől ki fog térni, a mi emelkedését megnehezíti és ezt teszi különösen a nagy gyermekáldás. Ki gyorsan akar felfelé haladni, annak minden ballastot magáról le kell dobni. Ezért a társadalmi capillaritás két szabálya következőképp hangzik: 1. a születési arány fordított viszonyban áll a társadalmi capillaritással; 2. az egyéni haladás egyenes viszonyban áll a társadalmi capillaritással. Élénk színekkel és számos az életből vett példákkal — melyek minden országban ismétlődnek — festi a társadalmi capillaritás hatása alatt az egyének azon törekvését, hogy társadalmilag, anyagilag emelkedjenek. A túlcsapongó individualismus veszélyezteti a népek egészséges fejlődését és különösen a népesség szaporodását. Ez ellen csak egy helyesebb életrenddel, egy igazabb világfelfogással és különösen az individualismussal szemben a társadalmi solidaritás erősítésével segíthetni. Mérsékelni kell a beteges emelkedési vágyat, mérsékelni kell az anyagi javak utáni hajhászatot és az egyéni tetterőnek nemesebb célokat kell kitűzni. A nagyvárosok felé irányuló tödülést is meg kell akadályozni vidéki központok teremtése által, a hivatalhajhászatot el kell nyomni. Különösen a népesség jobb eloszlásának nagy fontosságát erősen hangsúlyozza. Ha a vidéki központok erősíttetnek, az első sorban még nem szolgál a népesség szaporítására, de annyit jelent, mint ugyanannyi világító szerrel több világosságot terjeszteni, annyit jelent, mint utat nyitni a különböző tehetségeknek és izléseknek, a jobb erkölcsöknek és az erkölcsi önérzetnek; főleg pedig elősegíti az ismeretek terjedését.

Hansen¹⁾ tana, mely főleg az osztályalakulás műfolyamát vizsgálja, a következő: Az osztályok nincsenek egymástól elválasztva, hanem egymásból fejlődnek. Az első és legrégebb osztály a földbirtokosok osztálya. Ezek a föld korlátolt jövedelmére vannak utalva. Ha a népesség szaporodik, át kell menni olyan foglalkozásra, melyben a munka érvényesül. Erre leginkább a városban van alkalom. Azonban a munka kétféle: a szellemi munka, melyből a középosztály él, a testi

¹⁾ Die drei Bevölkerungsstufen. München, 1889.

munka, melyből a munkásosztály él. A középosztály magából fenn nem tarthatja magát, mivel folytonos küzdelem és kiváló tulajdonok szükségesek. Azért egy része elpusztul, egy része lesüllyed a proletariátus közé. Így keletkezik a három osztály között egy állandó áram, mely annál gyorsabb, mennél magasabb a társadalom szellemi színvonala, mely a középosztályban jut kifejezésre. A középosztály csak egy átmeneti fok, mely a nép legkiválóbb elemeiből áll. A középosztály mindig részben emelkedő, részben hanyatló családokból áll. Az emelkedők nagyobb részét teszik a vidékről bevándoroltak. A proletariátus is eredetét a másik kettőben találja, különösen a másodikban, mely azonban nem járul javulásához, hanem inkább romlásához. Azonban a harmadik osztály magából is fentartaná magát, minthogy itt a szaporodás igen jelentékeny. Ezen osztály kiválóbb elemei feljutnak a középosztályba.

Látni mindezekből, hogy a népesség egyik lényeges elemét képezi az összes gazdasági jelenségeknek, melyeknek megítélésénél azt tehát mindig szem előtt kell tartani, habár nem is osztjuk azok véleményét (Loria, Hansen), kik minden jelenséget egyedül a népesség alakulásából akarnak magyarázni. A népesség egyik legfontosabb tényezője a termelésnek, forgalomnak, jövedelemeloszlásnak és fogyasztásnak, de egyúttal mint azoknak egyik functiója, hatásukat sokszorosán visszatükrözteti.

FÖLDES BÉLA.